

5. ORIENTACJE AKSJOLOGICZNE I DETERMINANTY SUKCESU WEDŁUG STUDENTÓW

5.1. Wprowadzenie

W tej części opracowania analizie poddany zostanie system wartości studentów Uniwersytetu Zielonogórskiego, a także preferowane przez nich modele osiągnięcia sukcesu życiowego.

We współczesnym świecie, w II dekadzie XXI wieku zaobserwować można wyraźne przemiany w wielu obszarach życia społecznego, w tym również w obszarze społeczno-kulturowym. Zmiany te dotyczą zarówno świadomości, jak i zachowań jednostki. Dynamika procesów społecznych powoduje ogromną zmienność i pozbawia jednoznaczności współczesny świat. Z tego punktu widzenia ważne są wszelkie próby interpretowania zmieniających się zjawisk społecznych, co przekłada się na lepsze zrozumienie świata i funkcjonujących w nich podmiotów i relacji między nimi.

Problematyka wartości jest obecna w rozważaniach teoretycznych, jak i empirycznych u wielu badaczy z różnych dyscyplin naukowych. W naukach społecznych przyjmuje się powszechnie, że badania zorientowane aksjologicznie umożliwiają wyjaśnienie i przewidywanie zachowań ludzi, a w konsekwencji całych społeczeństw właśnie dzięki identyfikacji właściwych im systemów wartości. Wartościowanie to zarówno formułowanie sądów oceniających, jak i jednocześnie akceptowanie lub negowanie pewnych stanów rzeczy. Wartościowanie ma charakter uniwersalny i determinuje podejmowane przez człowieka decyzje i społeczne postawy. Działania jednostek są wypadkową preferencji w zakresie wartości – inaczej mówiąc: dążeniem do tego, co dobre, słuszne bądź korzystne. Wartości obejmują i normują niemalże wszystkie wymiary życia - dotyczą sfery fizycznej, psychicznej, duchowej i społecznej. Stanowią kryteria takich postaw i decyzji w odniesieniu, które umożliwiają realizację aspiracji życiowych. Wartości wyznaczają społeczne postawy wobec ludzi i rzeczy, rzutują na stany emocjonalne i wpływają na samoocenę. Skoncentrowanie uwagi na identyfikacji systemów wartości jest czynnikiem, który pozwala zrozumieć cele i dążenia młodych ludzi oraz sprzyja analizie potrzeb. Jest to istotne także w procesie przewidywania zachowań młodych ludzi, co ma ogromne znaczenie dla prognozowania rozwoju społecznego. Kwestie systemów wartości, determinujących społeczno-ekonomiczne zachowania ludności stanowią jeden z ważniejszych problemów związanych z zagadnieniami jakości życia człowieka. Z punktu widzenia prognozowania przyszłości konieczne jest

diagnozowanie poglądów ludzi młodych, którzy rozpoczynają okres długoletniej aktywności w życiu społecznym i działalności zawodowej. Od warunków życia i systemów aksjonormatywnych młodzieży w ogromnej mierze uzależnione jest to, jak kształtują się szanse rozwoju społecznego, postępu naukowo-technicznego czy modernizacji gospodarki.

Samo pojęcie wartości nie jest jednoznaczne, wzbudzając problemy metodologiczne. W socjologii terminem *wartość* określa się ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wyimaginowany, w stosunku do których jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisując im ważną rolę w swoim życiu, a dążenie do ich osiągnięcia odczuwają jako swoisty przymus¹.

Młodzież stanowi naturalny kapitał społeczeństwa i może być traktowana jako swoisty barometr społeczny². Jedną z ważniejszych kategorii społecznych z punktu widzenia każdego społeczeństwa jest właśnie młodzież, a zwłaszcza ta jej część, która pozostaje na ostatnim etapie procesu kształcenia – młodzież studiująca. Młodzież, stając się świadomym członkiem społeczeństwa, pozostaje twórcą, nadawcą i odbiorcą jakości rzeczywistości. Dzisiejsza młodzież stoi przed nowymi wyzwaniami. W sposób zasadniczy zmieniają się warunki życia społecznego, co często powoduje zmiany zarówno w sferze świadomości, jak i zachowań. Formowanie systemu wartości jest niezwykle istotną kwestią, a niebagatelny wpływ na to mają procesy uwarunkowane biologicznie (dojrzewanie), moda, mass media, kultura młodzieżowa, dyfuzja subkultur czy wreszcie "obiektywne" procesy i problemy społeczne.

Kształtowanie się planów życiowych rozumianych jako „system podstawowych celów, do których jednostka zmierza w swoim działaniu oraz ogólne zasady ich realizowania” jest procesem otwartym i długotrwałym³. Dzięki zdobywaniu nowych doświadczeń dochodzi do zmian w celach i dążeniach życiowych, a w związku z tym plany życiowe podlegają modyfikacjom. Z preferowanymi wartościami wiąże się w konsekwencji także styl życia człowieka. Młodzież nie jest pod względem wyznawanych wartości monolitem. Wiele zrealizowanych badań i projektów dotyczących diagnozy systemów wartości wśród młodzieży ujawniło, że zróżnicowanie w tym zakresie jest rezultatem pochodzenia społecznego, oceny sytuacji materialnej oraz jest zależne od kierunku kształcenia. Badania te wskazują jednocześnie na brak stabilności preferowanych przez młodzież wartości.

¹ J. Szczepański J., 1967, Elementarne pojęcia socjologii, Warszawa, s. 58.

² F. W. Wawro, 2004, Młodzież w kontekście formowania się nowoczesnych społeczeństw, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 7; a także: M. Zielińska (red.), 2014, W poszukiwaniu „nowej” teorii młodzieży. Uwagi wstępne, [w:] Rocznik Lubuski, tom 40, cz. 2a, Młodzież w czasach kryzysu ekonomicznego, Zielona Góra.

³ W. Szewczuk, 1990, Psychologia, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, s. 210.

Próbując nakreślić tło podjętych w tej części opracowania rozważań można uznać, że młodzież lat 90. była zainteresowana problemami natury globalnej, dotyczącymi porządku świata, spraw fundamentalnych dla ludzkiej egzystencji. Uwaga młodzieży skupiała się przede wszystkim na egzystencji własnej, a szczególnie na złożonej refleksji nad własnym życiem. To pokolenie oczekiwało pracy raczej ciekawej niż dobrze płatnej i nie można było wskazać wyraźnej orientacji na sukces. Bezpieczeństwo bytu i stabilność rodzinna nie była najważniejszą wartością, ustępując miejsca przeżywaniu silnych emocji. Sytuacja zmieniła się i obecnie analizy społeczne koncentrujące się na młodzieży z pierwszych dekad XXI wieku ujawniają nieco inne tendencje. Zmiana uwarunkowań życia młodzieży przełożyła się na modyfikację struktury preferowanych wartości. W dużej mierze kwestia ta dotyczy wykształcenia, które traktowane jest jako wartość instrumentalna, środek do osiągnięcia określonych celów. Można też mówić o pewnej monetaryzacji świadomości. Pieniądz wywiera bowiem niebagatelny wpływ na sposób myślenia i planowania własnego życia. Orientacje aksjologiczne koncentrują się dziś raczej na sferze prywatnej niż publicznej. Zmienił się także stosunek do religii, która traktowana jest jako domena wewnętrznego przeżycia. Istotnym czynnikiem zmian jest też tempo życia młodych ludzi. Jest ono coraz większe, a intensywny tryb życia i ideologia "już, teraz, natychmiast" powoduje coraz większe zmiany w preferencjach aksjologicznych młodzieży. Preferowane wartości stanowią pewnego rodzaju system, w którym poszczególne elementy są uporządkowane według stopnia istotności. Można przyjąć założenie, że wartości zajmujące najważniejszą pozycję w tym systemie preferencji mają największy wpływ na decyzje i działania jednostki. Istnieje pewien katalog dostępnych wartości, które powszechnie uważane są za właściwe, ale jednocześnie nie można przyjąć, że obowiązuje jeden określony schemat hierarchii wartości. Ustalenie systemu wartości jest cechą jednostkową każdej osoby i określa ramy społecznych zachowań. Trudnym zadaniem jest więc próba nakreślenia jednoznacznie definiowanego zestawienia wartości, które są istotne dla współczesnego młodego pokolenia.

5.2. System wartości zielonogórskich studentów

Celem podjętej analizy była próba identyfikacji hierarchii najważniejszych życiowych wartości zielonogórskiej młodzieży akademickiej. Studentów poproszono o wskazanie poziomu ważności podanych życiowych wartości. Wybrane wartości zostały przez studentów uszeregowane według pięciopunktowej skali (gdzie 1 oznaczało zupełny brak znaczenia, a 5 – że dana wartość jest bardzo ważna). Tego typu podejście wpisuje się w koncepcję, według której wartości w życiu każdego człowieka nie występują w izolacji, lecz tworzą pewną

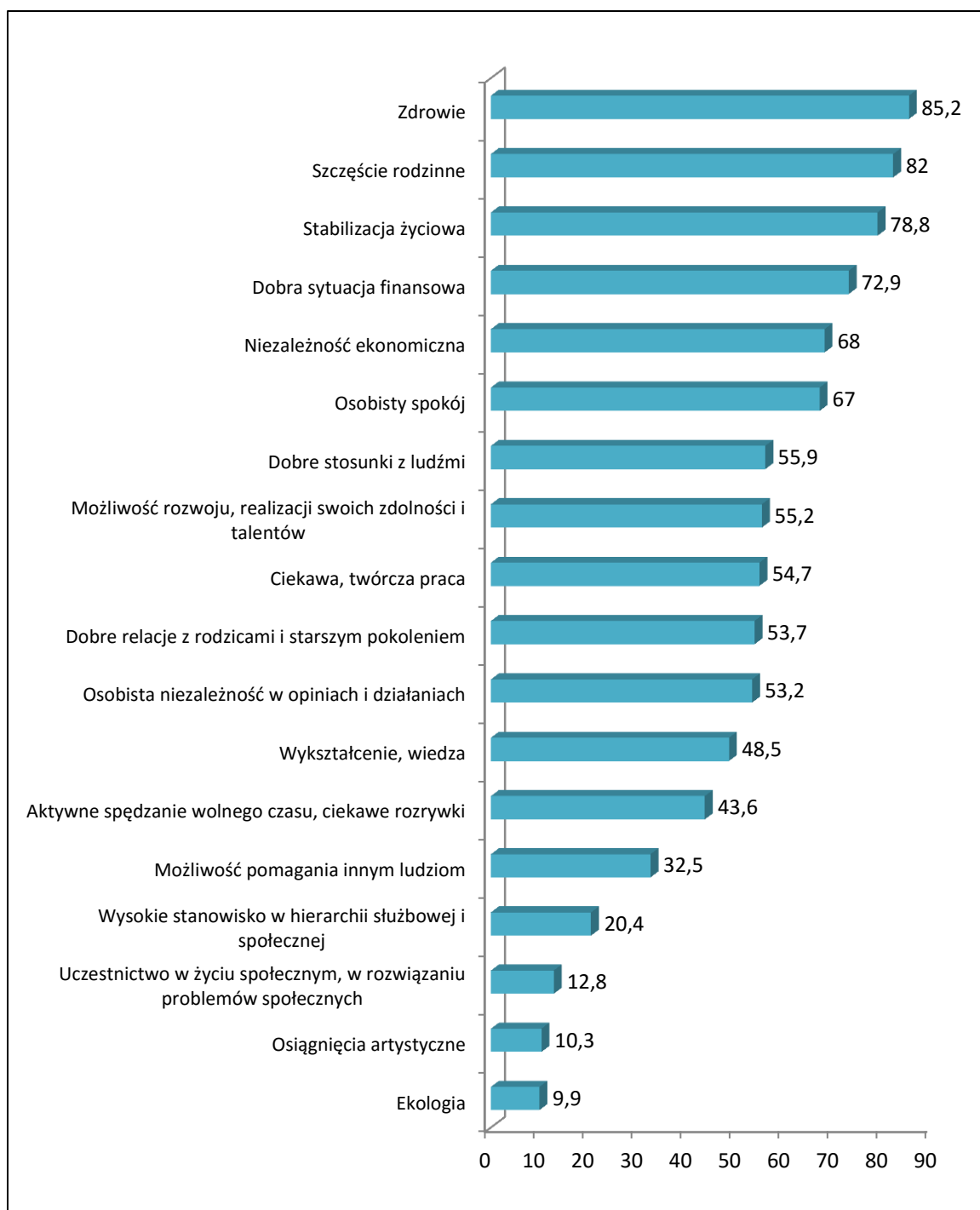
hierarchię (czy system). Człowiek przyznaje wartościom różną rangę i stopień przydatności dla swego istnienia i rozwoju⁴.

Próba rozpoznania preferencji wartości życiowych studentów ukazała swoistą hierarchię. Analizując dane dotyczące wartości naczelných, stwierdzono, że największym uznaniem u większości badanych cieszyły się: zdrowie, szczęście rodzinne, stabilizacja życiowa oraz dobra sytuacja finansowa. Warto zauważyć, że do podanych jako bardzo ważne wartości poniżej 50% wskazań należą: wykształcenie, aktywne spędzanie czasu wolnego, działania na rzecz innych oraz ekologia.

Uzyskane wskazania uprawniają do sformułowania tezy o tym, że zielonogórcy studenci wpisują się w powszechnie charakteryzowany trend – młodzież nie kultywuje wartości uznawanych za tradycyjne. Jak podkreśla Janusz Mariański, młodzież, strukturyzując własne wartości wybiera przeważnie najkorzystniejsze, bez znamion ciężaru, które przynoszą przyjemności i zaspokojenie różnorodnych potrzeb. Co więcej – można mówić, że zielonogórskich studentów cechuje brak obywatelskiego zaangażowania. Młodzi ludzie są nastawieni na sukces, na który muszą sami zapracować.

Ważnym aspektem wskazań zielonogórskich studentów jest przypisanie znaczącej rangi zdrowiu. Wartość ta wypracowana na przestrzeni rozwoju kulturowego odnosi się do różnych form świadomości społecznej oraz utożsamiana jest ze stanem równowagi biopsychospołecznej jednostki w środowisku społecznym. Zdrowie jako wartość pełni dwie ważne funkcje - motywacyjną (aktywność nadająca sens życia i umożliwiającej perspektywicznie uporządkować działania) i rozstrzygającą (podejmowanie zachowań zdrowotnych). W klasyfikacji wartości na gruncie nauk społecznych zdrowiu na ogół przyznaje się wysokie miejsce, nadając mu rangę czynnika warunkującego szczęśliwe życie i dobrą jego jakość. Jest więc często traktowane nie w kategoriach autotelicznych, lecz zdecydowanie instrumentalnych.

⁴ J. Baniak, 1986, Studenci a wartości naczelné, „Studia Socjologiczne”, nr 4, s. 85.

Wykres 5.1. Hierarchia wartości zielonogórskich studentów (%).

Źródło: opracowanie własne.

Struktura ważności poszczególnych wartości jest zróżnicowana ze względu na charakterystyki społeczno-demograficzne badanych studentów. Można wyodrębnić grupę wartości, które zdecydowanie częściej wskazywane są przez kobiety, studentki sfeminizowanych kierunków studiów zaklasyfikowanych jako kierunki artystyczne, humanistyczne i społeczne. Do tej grupy należą dobre relacje społeczne, możliwość pomagania innym, dobre relacje międzypokoleniowe oraz niezależność osobista. Taki wynik można interpretować odwołując

się do tradycyjnie przypisanych ról płci, gdzie do kobiety należy dbałość o wartości niematerialne, szczególnie relacje z najbliższymi.

Można też wskazać grupę wartości, w przypadku wskazania wartości których dominują mieszkańcy największych miast. Są to: dobra sytuacja finansowa, wysokie stanowisko oraz niezależność ekonomiczna. Mieszkańcy wsi i małych miast natomiast częściej przypisują dużą wartość dobrym relacjom społecznym, możliwościom pomagania innym, uczestnictwu w życiu społecznym i stabilizacji życiowej. Mieszkańcy miast średniej wielkości częściej niż pozostali wskazują natomiast spokój osobisty jako ważną w ich życiu wartość.

Liniową zależność od samooceny sytuacji materialnej można wskazać w przypadku takich wartości, jak dobre relacje społeczne, wykształcenie, osobisty spokój, zdrowie, szczęście rodzinne, dobre relacje międzygeneracyjne. Odwrotnie proporcjonalna zależność charakteryzuje natomiast wskazania studentów w zakresie ważności stabilizacji życiowej, niezależności osobistej, osiągnięć artystycznych oraz ekologii.

Szczegółowy rozkład zróżnicowania hierarchii wartości zielonogórskich studentów ilustrują dane w tabeli.

Tabela 5.1. Zróżnicowanie ważności wartości a cechy społeczno-demograficzne studentów (%)

	Płeć		Kierunek studiów			Miejsce zamieszkania			Sytuacja materialna					
	Mężczyzna	Kobieta	Humanistyczno-społeczno-artystyczne	Techniczno-ścisłe	Nauki ekonomiczne	Wieś	Miasto do 20 tysięcy	Miasto 20-100 tysięcy	Miasto pow. 100 tysięcy	Bardzo zła	Raczej zła	Przeciętna	Raczej dobra	Bardzo dobra
Ciekawa, twórcza praca	53,6	55,6	58,2	56,6	48,2	50,4	55,2	57,4	57,5	42,9	43,8	61,2	53,0	50,0
Dobra sytuacja finansowa	66,9	76,2	73,9	64,0	82,1	71,5	65,7	77,2	78,1	57,1	78,1	73,7	73,8	68,0
Dobre stosunki z ludźmi	41,7	64,7	65,4	47,1	54,5	62,6	53,3	63,4	39,7	28,6	59,4	59,2	55,7	56,0
Możliwość pomagania innym ludziom	21,2	39,7	44,4	17,6	33,0	34,1	34,3	37,6	21,9	28,6	40,6	36,2	30,9	24,0
Uczestnictwo w życiu społecznym, w rozwiązywaniu problemów społecznych	10,6	13,9	19,6	6,6	9,8	13,8	17,1	10,9	6,8	7,1	28,1	9,2	15,4	8,0
Wykształcenie, wiedza	41,7	52,4	52,3	46,3	46,4	46,3	47,6	52,5	46,6	21,4	28,1	50,0	52,3	50,0
Osobisty spokój	64,9	67,9	70,6	60,3	70,5	64,2	61,9	79,2	60,3	64,3	53,1	67,1	67,8	74,0
Szczęście rodzinne	75,5	85,7	84,3	76,5	85,7	77,2	84,8	89,1	75,3	64,3	71,9	82,9	83,2	84,0

	Płeć		Kierunek studiów			Miejsce zamieszkania				Sytuacja materialna				
	Mężczyzna	Kobieta	Humanistyczno-społeczno-artystyczne	Techniczno-ścisłe	Nauki ekonomiczne	Wieś	Miasto do 20 tysięcy	Miasto 20-100 tysięcy	Miasto pow. 100 tysięcy	Bardzo zła	Raczej zła	Przeciętna	Raczej dobra	Bardzo dobra
Zdrowie	82,1	86,9	87,6	80,1	89,3	84,6	83,8	87,1	84,9	57,1	71,9	88,8	85,9	90,0
Aktywne spędzanie wolnego czasu, ciekawe rozrywki	45,0	42,1	47,1	39,7	42,9	39,8	43,8	50,5	38,4	35,7	43,8	41,4	44,3	46,0
Wysokie stanowisko w hierarchii służbowej i społecznej	21,2	19,8	20,3	19,9	20,5	18,7	19,0	17,8	28,8	21,4	15,6	20,4	18,8	24,0
Osiągnięcia artystyczne	9,9	10,3	17,6	7,4	3,6	5,7	7,6	17,8	11,0	21,4	9,4	10,5	9,4	8,0
Ekologia	12,0	7,9	9,8	11,0	8,9	9,8	9,5	8,9	11,0	21,4	12,5	11,2	6,0	12,0
Dobre relacje z rodzicami i starszym pokoleniem	42,4	59,9	62,7	50,0	47,3	56,1	49,5	59,4	46,6	42,9	56,3	54,6	51,7	56,0
Osobista niezależność w opiniach i działaniach	50,3	55,2	60,8	52,2	45,5	50,4	49,5	56,4	60,3	42,9	46,9	60,5	52,3	42,0
Możliwość rozwoju, realizacji swoich zdolności i talentów	53,6	56,0	59,5	54,4	50,9	51,2	53,3	57,4	61,6	50,0	50,0	59,9	53,7	48,0
Niezależność ekonomiczna	66,2	68,7	69,9	63,2	71,4	61,8	71,4	67,3	72,6	71,4	53,1	73,7	68,5	56,0
Stabilizacja życiowa	72,2	82,5	80,4	74,3	82,1	79,7	82,9	75,2	75,3	92,9	71,9	80,9	76,5	80,0

Źródło: opracowanie własne.

Poglądy i wynikające z nich postawy młodych ludzi formują się stopniowo pod wpływem złożonych czynników społeczno-kulturowych. Kształtowanie własnych poglądów nie jest procesem łatwym i jest wielorako uwarunkowane. Wielość źródeł inspiracji, jakie wywierają wpływ na młodych ludzi skutkuje tym, że ich przekonania społeczne stanowią często zlepek sprzecznych ze sobą poglądów, a ich postępowanie charakteryzuje znacząca niekonsekwencja w stosunku do tych przekonań.

5.3. Czynniki warunkujące sukces życiowy w opiniach zielonogórskich studentów

Ważnym elementem diagnozy społecznych wymiarów postrzegania świata przez młodzież akademicką jest także ustalenie czynników, jakie ich zdaniem świadczyć mogą o tym, że osiągnęło się sukces życiowy²⁴. Wskazywana wcześniej swoista detradycjonalizacja i położenie nacisku raczej na wartości indywidualistyczne niż kolektywne (społeczne) mogą być traktowane jako punkt wyjścia dla interpretacji determinant życiowego sukcesu. Sposób definiowania sukcesu odzwierciedla postawę związaną z poczuciem sprawczości wobec własnego losu. Postawa ta może być definiowana jako efekt społecznej aktywności jednostki bądź jej bierności. Aktywna postawa związana jest ze świadomością własnej podmiotowości, postawa bierna natomiast idzie w parze ze zniechęceniem i brakiem wiary w możliwość zmiany rzeczywistości. Postawy te z kolei mogą wywierać wpływ na wybory, które podejmujemy w ciągu życia. W analizach socjologicznych przyjęło się traktować zróżnicowanie opinii na temat czynników warunkujących sukces jako swoisty barometr jakości funkcjonowania struktury społecznej.

Poniższe rozważania poświęcone są diagnozie społecznie konstruowanej „morfologii sukcesu” studentów zielonogórskich, w szczególności sposobów, w jakie łączą oni subiektywne znaczenie sukcesu życiowego z obiektywną strukturą społeczną, w której on zachodzi. Sukces (czy jego osiągnięcie) jest pojęciem wielowymiarowym i kompleksowym. W związku z tym trudno go definiować za pomocą jednego wyraźnie określonego kryterium. Zwykle w analizach tego typu wykorzystuje się dwie kategorie zmiennych – (1) związaną z wykorzystaniem własnego kapitału i efektów własnej pracy (czynnik wewnętrzny, dokonany) i (2) definiowaną przez czynniki zewnętrzne (definiowane), związane z oddziaływaniem sieci znajomości (rodzina – pochodzenie, wpływ znajomych), wspartą przez czynniki losowe (szczęście).

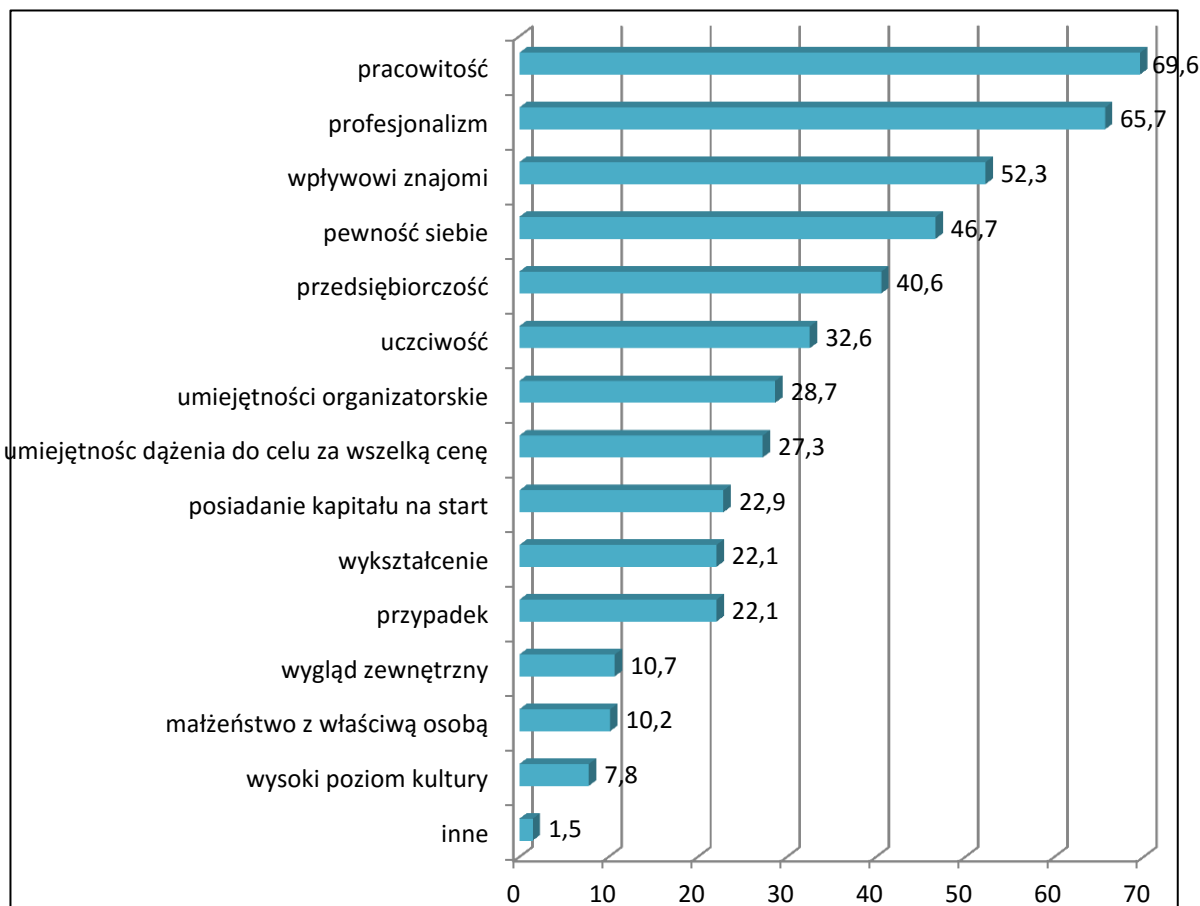
²⁴ Por.: A. Firkowska-Mankiewicz, W. Zaborowski, 2002, *The Effects of Intellectual Functioning on Economic Status Attainment*, [w:] *Social Structure: Changes and Linkages*, red. K.M. Słomczyński, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa; *Różne oblicza i uwarunkowania sukcesu we współczesnej Polsce*, 2005, red. J. Gładys-Jakóbiak, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.

Pierwszy wniosek, jaki można wyciągnąć na podstawie przedstawianych danych, to bardzo wyraźne zróżnicowanie opinii badanych – nie wszystkie wyróżnione czynniki są dla młodzieży równie ważne.

Mając na uwadze wyróżnienie dwóch kryteriów – zdecydowanie częściej studenci zielonogórcy odwołują się do kryterium wynikającego z własnej aktywności. Sukces w opiniach zielonogórczej młodzieży akademickiej jest definiowany poprzez pracowitość, profesjonalizm. Wprawdzie trzecią pozycję pod względem liczby uzyskanych wskazań zajmuje posiadanie (wykorzystanie) wpływowych znajomych, jednak można to traktować jako czynnik dodatkowy. W strukturze istotności poszczególnych atrybutów miejsca ostatnie zajmują natomiast kultura osobista, małżeństwo z właściwą osobą oraz wygląd zewnętrzny.

Wskazania młodzieży wyraźnie pokazują spadek znaczenia takich zmiennych, jak wykształcenie, posiadanie kapitału początkowego (także definiowanego jako pochodzenie z dobrze sytuowanej rodziny) czy przypadek.

Szukając interpretacji tych wskazań można uznać, że zielonogórska młodzież może być traktowana jako osoby o wysokim poziomie poczucia sprawstwa. Czynniki sukcesu, jakie mają dla nich największe znaczenie są wynikiem własnej pracy i doskonalenia umiejętności. Elementy świadczące o znaczeniu wsparcia zewnętrznego (znajomi, przypadek, wypadkowa pochodzenia) traktowane są w kategoriach swoistego dodatku w drodze po wypracowany własnymi siłami sukces. Ponadto, można po raz kolejny uznać, że studenci zielonogórcy swoją społeczną wizję świata konstruują wokół pojęcia samorealizacji (zwykle w kategoriach zawodowych). Nie można w tym miejscu pominąć znaczenia rozluźnienia charakterystycznej dla współczesności zależności pomiędzy wykształceniem a sukcesem zawodowym. W konsekwencji powoduje to nastawienie na elastyczne planowanie własnej trajektorii życia. Rekonstruowany w studenckich opiniach obraz sukcesu życiowego można mimo to uznać za jednoznaczny. Kluczowe miejsce zajmują wartości materialistyczne (definiujące status zawodowy i powiązany z nim sukces materialny studentów: pracowitość, profesjonalizm, przedsiębiorczość, niezależność), które powracają w prezentowanych analizach w różnych kontekstach, np. w pytaniu o strukturę wartości. Czynnikiem, który sprawia, że myślenie młodzieży obiera taki kierunek może być charakteryzujący współczesne społeczeństwa wysoki poziom niepokoju o własną przyszłość, wynikający pośrednio z realnego zagrożenia bezrobociem.

Wykres 5.2. Czynniki sprzyjające osiągnięciu sukcesu (%).

Źródło: opracowanie własne.

Postrzeganie ważności czynników sukcesu nie jest silnie zróżnicowane ze względu na cechy badanych studentów. Młodzież bez względu na wyróżnione w analizie charakterystyki społeczno-demograficzne myśli podobnie na temat uczciwości, umiejętności dążenia do celu za wszelką cenę (swoisty makiawelizm), wykształcenia, przypadku, małżeństwa z właściwą osobą oraz wysokiego poziomu kultury osobistej.

Pracowitość i przedsiębiorczość oraz aparycja są zróżnicowane ze względu na samoocenę sytuacji materialnej studentów. Można tu mówić o zależności odwrotnie proporcjonalnej – im niższa ocena sytuacji materialnej, tym większy odsetek wskazań ważności tych atrybutów.

Ocena własnej sytuacji materialnej różnicuje także wskazania studentów dla posiadania kapitału początkowego oraz posiadania wpływowych znajomych. Te czynniki częściej wskazują osoby o zadeklarowanej gorszej sytuacji materialnej.

Płeć jest czynnikiem różnicującym czynniki sukcesu w jednym przypadku. Mężczyźni częściej niż kobiety dostrzegają ważność umiejętności organizatorskich. Ten czynnik częściej niż pozostali wskazują także studenci kierunków zaklasyfikowanych jako techniczne i ścisłe oraz osoby deklarujące dobrą sytuację materialną.

Profesjonalizm jest czynnikiem sukcesu wskazywanym nieco częściej przez studentów kierunków technicznych i ścisłych niż pozostałych.

Szczegółowy rozkład opinii studentów zróżnicowanych ze względu na wyróżnione charakterystyki społeczno-demograficzne został przedstawiony w poniższej tabeli.

Tabela 5.2. Czynniki sukcesu a cechy społeczno-demograficzne badanych

	Płeć		Kierunek studiów			Miejsce zamieszkania				Sytuacja materialna				
	Mężczyzna	Kobieta	Humanistyczno- społeczno-artystyczne	Techniczno-ścisłe	Nauki ekonomiczne	Wieś	Miasto do 20 tysięcy	Miasto 20-100 tysięcy	Miasto pow. 100 tysięcy	Bardzo zła	Raczej zła	Przeciętna	Raczej dobra	Bardzo dobra
Profesjonalizm	68,2	64,6	61,6	73,6	64,0	66,9	67,3	62,3	67,1	61,5	57,6	68,2	66,4	65,4
Pracowitość	66,9	70,9	66,2	70,7	73,7	73,2	76,0	67,0	57,1	46,2	72,7	66,2	70,5	78,8
Umiejętności organizatorskie	32,5	26,0	26,5	37,1	21,9	23,6	34,6	26,4	31,4	15,4	15,2	27,9	30,2	38,5
Przedsiębiorczość	42,2	39,8	37,1	41,4	45,6	38,6	34,6	44,3	48,6	15,4	39,4	40,3	45,6	38,5
Uczciwość	33,1	32,3	35,8	31,4	29,8	30,7	35,6	37,7	24,3	38,5	39,4	24,0	35,6	40,4
Wpływowi znajomi	47,4	55,5	54,3	47,9	55,3	55,9	51,9	52,8	45,7	53,8	60,6	55,8	51,7	42,3
Umiejętność dążenia do celu za wszelką cenę	29,2	26,4	28,5	26,4	26,3	18,9	28,8	32,1	32,9	23,1	36,4	29,2	27,5	19,2
Przypadek	23,4	20,9	21,2	30,0	13,2	19,7	21,2	18,9	31,4	46,2	21,2	18,2	22,8	25,0
Pewność siebie	48,7	45,7	47,0	46,4	46,5	44,9	49,0	44,3	51,4	38,5	39,4	45,5	47,0	55,8
Posiadanie kapitału na start	23,4	22,4	17,9	18,6	34,2	24,4	17,3	17,9	34,3	38,5	15,2	28,6	18,1	21,2
Wykształcenie	16,9	25,2	24,5	17,9	22,8	19,7	22,1	23,6	22,9	23,1	21,2	25,3	21,5	15,4
Wysoki poziom kultury	4,5	9,8	9,9	4,3	9,6	7,9	6,7	7,5	10,0	7,7	3,0	7,8	7,4	9,6
Wygląd zewnętrzny	9,1	11,8	15,2	7,1	7,9	10,2	15,4	6,6	11,4	30,8	12,1	11,7	10,7	3,8
Małżeństwo z właściwą osobą	5,2	13,4	12,6	6,4	12,3	12,6	10,6	10,4	5,7	23,1	6,1	13,6	9,4	1,9
Inne	1,9	1,2	3,3	,7	0,0	3,9	0,0	,9	0,0	7,7	3,0	1,3	,7	1,9

Źródło: opracowanie własne.

5.4. Orientacje społeczne zielonogórskiej młodzieży

Życie społeczne dostarcza jednostce szerokiego spektrum możliwości własnego rozwoju. Z dostępnej palety opcji, jakie oferuje współczesność, jednostka dokonuje wyboru, jakie zachowania i działania staną się istotne. Działania społeczne są realizowane zatem dzięki wyborom dokonywanym na płaszczyźnie wartości, a wyrazem tego jest orientacja życiowa, traktowana jako swoisty regulator zachowania jednostki w określonych społecznie warunkach, wyznaczający kierunek życiowej aktywności człowieka oraz jego odniesienia do rzeczywistości.

Kategoria orientacji życiowej definiowana jest na potrzeby opracowania jako kompleksowe podejście jednostki do rzeczywistości społecznej, ukształtowane na podstawie wartości właśnie, ale także poglądów, doświadczeń oraz wiedzy, które umożliwiają sformułowanie celów życiowych i metod ich realizacji. Warto podkreślić także, że orientacji życiowych nie należy traktować jako konstruktów stabilnych. W zależności od charakteru okoliczności mogą one ulegać przeobrażeniom – szczególnie, kiedy dotyczą młodego pokolenia. Kondycja młodego człowieka w dzisiejszym czasie ujmowana jako „funkcjonowanie pomiędzy”, związana jest z przeobrażeniami społecznymi, które implikują zmiany w tożsamościowych aspektach życia społecznego, w jakich jednostka poszukuje i dookreśla siebie¹.

Celem analizy jest identyfikacja orientacji życiowych zielonogórskiej młodzieży akademickiej oraz wskazanie czynników, jakie je różnicują. Podejmowane wcześniej badania nad orientacjami życiowymi młodzieży uwypuklają zróżnicowanie w preferowanych wartościach i celach życiowych, szczególnie gdy uwzględni się odmienne konteksty społeczno-kulturowe.

Na podstawie opinii studentów na temat różnych zasad, które charakteryzują ich życie dokonano analizy czynnikowej, która pozwoliła na stworzenie pięciu indeksów sumarycznych, adekwatnie opisujących pięć kategorii orientacji życiowych. Do podstaw stworzenia każdego z indeksów wykorzystano te stwierdzenia, które prezentują najwyższy poziom ładunków.

¹ M. Zielińska, 2016, Polska młodzież w czasach nieufności, [w:] Władza sądenia, red. K. Messyasz, <http://wladzasadenia.pl/2015/7/polska-mlodziez-w-czasach-nieufnosci.pdf>, ISSN: 2300-1690, s.1-5; a także: A. Cybał-Michalska, 2010, Dylematy tożsamościowe młodzieży w rzeczywistości popkulturowej, [w:] Kultura popularna. Konteksty teoretyczne i społeczno-kulturowe, red. A. Gromkowska-Melosik, Z. Melosik, Impuls, Kraków, s. 130.

Tabela 5.3. Macierz ładunków czynnikowych w analizie orientacji społecznych

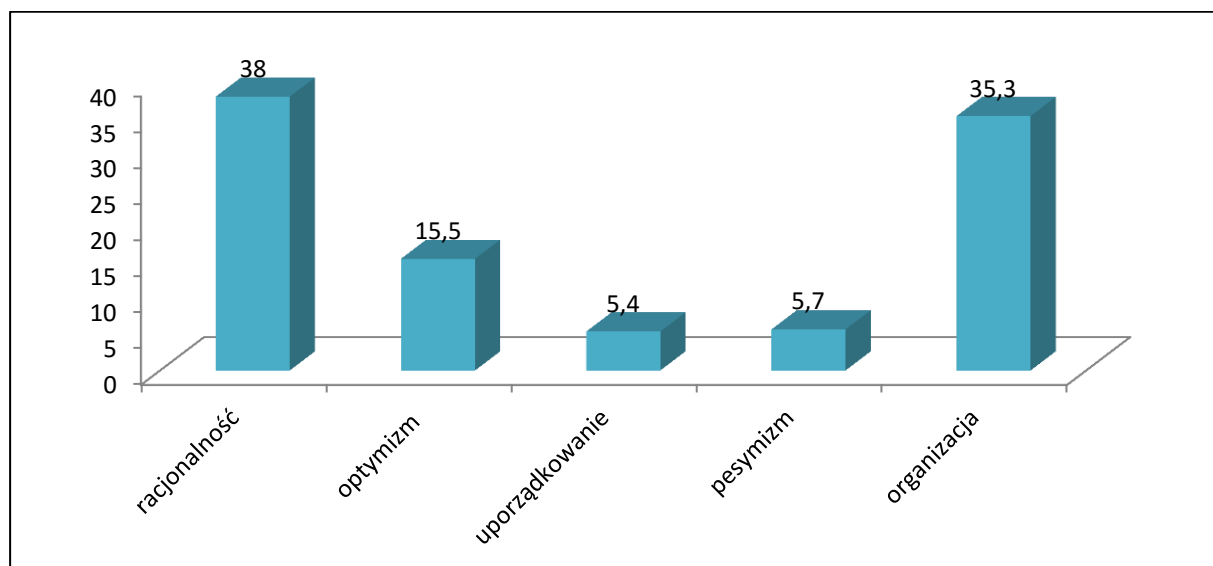
	Ładunki czynnikowe				
	Racjonalizm	Optymizm	Uporządkowanie	Pesymizm	Sprawna organizacja
Często budzę się z dobrym nastawieniem do życia		,437			
Często czuję się zmęczony(a) i znudzony(a)				,384	
Przeważnie nie mogę skupić swojej uwagi na jednej czynności				,511	
Kiedy myślę o mojej przyszłości czuję lęk i niepokój				,336	
Utrzymuję ład i porządek w miejscu nauki			,443		
Wstaję i chodzę spać codziennie o tej samej porze			,430		
Nie odkładam nic na później. Wierzę, że najlepszym sposobem radzenia sobie z nieprzyjemnymi zadaniami jest zmierzenie się z nimi od razu			,481		
Znam moje słabości i mam plan pokonywania ich		,377			
Nie zostawiam wszystkiego na ostatnią chwilę, dobrze planuję sobie czas					,637
Na ogół czuję, że w moim życiu istnieje równowaga pomiędzy pracą a zabawą	,950				
Na ogół mam poczucie wpływu na własne życie, kieruję nim	,737				
Zawsze jestem pewny(a) siebie		,360			
Na ogół zwracam uwagę na moje otoczenie, obserwuję to co jest/dzieje się wokół mnie					-,326
Przeważnie robię coś tylko wtedy, gdy muszę				,317	
Przeważnie nerwowo reaguję, gdy muszę zmienić swoje plany				,470	
Metoda wyodrębniania czynników - Czynnika głównego. <i>Metoda rotacji - Varimax z normalizacją Kaisera.</i> KMO = 0,637					

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie stworzonych indeksów ustalono pięć typów orientacji, które skoncentrowane są wokół:

- a) myślenia i podejmowania racjonalnych decyzji;
- b) optymizmu w działaniu;
- c) ukierunkowania na utrzymywanie w swoim otoczeniu swoistego ładu i porządku;
- d) pesymizmu życiowego, który ściśle powiązany jest z odczuwaniem niepokoju i lęków;
- e) sprawnej organizacji własnych działań.

Można uznać, że wśród badanych studentów dominują dwa typy orientacji życiowych - model oparty na racjonalnym działaniu oraz związany ze sprawną organizacją własnych działań. Można w tym miejscu odnieść się do stwierdzonego wcześniej silnego poczucia sprawstwa wobec własnego życia, deklarowanego przez zielonogórskich studentów.

Wykres 5.3. Częstość występowania określonych typów orientacji społecznych (%).

Źródło: opracowanie własne.

Analiza ilustruje zróżnicowanie deklarowanych orientacji społecznych ze względu na cechy społeczno-demograficzne badanych.

Kobiety nieco częściej niż mężczyźni deklarują, że w swoim życiu kierują się trwałą organizacją własnego życia i działaniem zgodnie z przyjętym planem. Wśród mężczyzn nieco częściej występuje natomiast optymizm życiowy.

Czynnikiem silnie różnicującym typy orientacji społecznych wśród studentów jest wielkość miejscowości zamieszkania. Typ racjonalny i optymistyczny charakteryzują najczęściej mieszkańców największych miast. Mieszkańcy wsi natomiast najczęściej deklarują orientację typu zorganizowanego.

Ocena sytuacji materialnej różnicuje deklarowane orientacje społeczne studentów w taki sposób, że osoby o najgorszej sytuacji częściej niż pozostałe deklarują realizację orientacji w typie pesymistycznym i uporządkowanym. W typie optymistycznym można natomiast mówić o wzroście odsetka osób o takiej orientacji wraz z poprawą sytuacji materialnej studentów.

Kierunek studiów różnicuje orientacje społeczne studentów w taki sposób, że studenci kierunków ekonomicznych częściej niż pozostali deklarują realizację typu pesymistycznego i zorganizowanego.

Tabela 5.4. Zróżnicowanie orientacji społecznych ze względu na cechy społeczno-demograficzne badanych

Orientacje życiowe					
	Racjonalność	Optymizm	Uporządkowanie	Pesymizm	Zorganizowanie
Płeć					
Mężczyzna	67,9	31,3	13,4	8,2	55,2
Kobieta	67,4	25,3	7,2	11,3	67,4
Kierunek studiów					
Humanistyczno-społeczno-artystyczne	64,1	26,7	6,1	7,6	60,3
Techniczno-ściśle	69,8	24,6	13,5	8,7	59,5
Nauki ekonomiczne	70,1	33,0	9,3	15,5	70,1
Miejsce zamieszkania					
Wieś	64,8	19,4	7,4	11,1	67,6
Miasto do 20 tysięcy	72,1	24,4	10,5	5,8	60,5
Miasto 20-100 tysięcy	61,1	28,4	8,4	10,5	66,3
Miasto pow. 100 tysięcy	76,9	43,1	13,8	12,3	52,3
Sytuacja materialna					
Bardzo zła	61,5	7,7	23,1	15,4	61,5
Raczej zła	75,0	21,4	7,1	10,7	53,6
Przeciętna	64,9	22,9	9,9	13,0	67,2
Raczej dobra	69,4	32,8	6,7	9,7	59,0
Bardzo dobra	69,6	32,6	15,2	2,2	67,4

Źródło: opracowanie własne.

5.5. Samoocena stanu zdrowia studentów zielonogórskich

Od kilkunastu lat odnotowuje się rosnące zainteresowanie stanem zdrowia ludzi w różnym wieku. Rośnie także liczba działań (i ich znaczenie) z zakresu edukacji zdrowotnej, która ma na celu m.in. kształtowanie społecznie pożądanych postaw względem zdrowia. Szczególny nacisk kładzie się na badania i analizy populacji ludzi młodych, u których nie zostały jeszcze w pełni ukształtowane procesy związane z rozwojem organizmu.

Zdrowie jest niełatwe do zdefiniowania, ma kilka wymiarów i pozostaje trudno mierzalne. Tradycyjnie używane są mierniki statystyczne, takie jak umieralność, zachorowalność, hospitalizacja oraz kliniczne, jak występowanie problemów zdrowotnych. W ostatnich dekadach, m.in. w wyniku wdrażania bio-psycho-społecznego modelu zdrowia i promocji

zdrowia, zmieniło się podejście do oceny stanu zdrowia jednostki i populacji. Znacznie zwiększył się zakres i liczba jego wskaźników. Pojęcie zdrowia jest rozumiane bardzo różnie, o czym świadczy mnogość przywoływanych w literaturze definicji. Ogólnie uznawaną definicją jest sformułowana przez WHO, traktująca, iż „zdrowie to nie tylko nieobecność choroby i niedołęstwa, ale stan dobrego fizycznego, psychicznego i społecznego samopoczucia”². Definicje zdrowia mogą być traktowane jako wyłącznie opisowe – kategoryzujące powiązane z tym aspektem funkcjonowania zjawiska czy procesy, bez względu na ich ocenę. Definicje te mogą być traktowane także wyłącznie w kategoriach oceniających – skupiających tylko te zjawiska czy procesy, które uzyskują z takich lub innych powodów ocenę pozytywną. W naukach społecznych najczęściej wykorzystuje się tzw. subiektywną lub inaczej „behawioralną” definicję zdrowia. Według tej definicji jednostka sama rozstrzyga, czy jest chora czy zdrowa (czy normalnie funkcjonuje, podejmuje swoje role, wypełnia je itp.) i określa poziom swojego zdrowia. W samoocenie zawiera się bowiem sumaryczny osąd wpływu wielu subiektywnych i obiektywnych wskaźników zdrowia odbieranych przez jednostkę³. Dodatkowo stanowi ona wypadkową różnych wymiarów zdrowia jednostki (fizycznego, psychicznego, społecznego i duchowego). Stąd też samoocena jest zagadnieniem wielowymiarowym, a będąc ważnym elementem obrazu samego siebie ma charakter wartościujący.

Charakterystyka studentów bazująca na deklaracjach w zakresie indywidualnie uwarunkowanego stanu zdrowia jest traktowana jako wskaźnik świadomości zdrowotnej tej kategorii społecznej. Zainteresowanie stanem zdrowia młodzieży ma uzasadnienie w przesłankach moralnych, społecznych i ekonomicznych, sprowadzających nasze myślenie do korzyści, jakie inwestowanie w ten aspekt życia przyniesie w przyszłości. Dobre zdrowie w młodości jest zasobem dla zdrowia i jakości życia w dalszych jego latach. Badanie subiektywnego stanu zdrowia młodzieży może okazać się instrumentem pomocnym przy wczesnej identyfikacji specyficznych grup ryzyka. Wyniki dotychczasowych badań wskazują, że samoocena zdrowia jest względnie „stabilna” i charakteryzuje ciągłość utrzymywania się w młodości i wieku dojrzałym. Identyfikacja takich objawów umożliwia wczesne działania prewencyjne. Ponadto, analiza stanu zdrowia ułatwia poznanie i zrozumienie czynników, które predysponują do rozwoju problemów zdrowotnych u młodzieży akademickiej oraz umożliwia budowanie strategii zapobiegania różnorodnym problemom zdrowotnym. Jest to

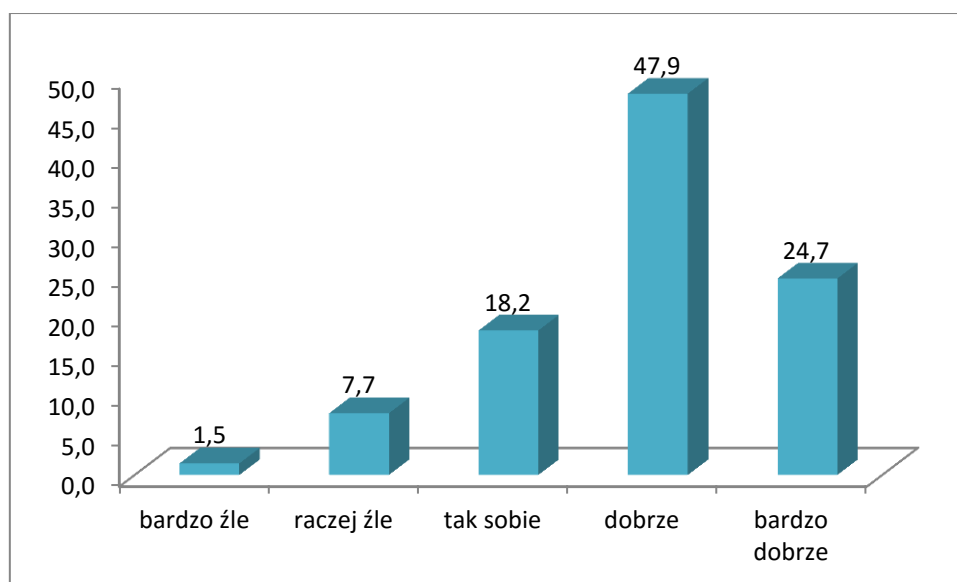
² Por.: J. Domaradzki, 2013, O definicjach zdrowia i choroby, *Folia Medica Lodziensia*, Łódź, 40/1:5-29.

³ G. G. Fillenbaum, 1984, *The wellbeing of the elderly: approaches to multidimensional assessment*. WHO Offset Publication No. 84, Geneva.

ponadto jedna z wartości zajmująca wysokie pozycje w strukturze aksjonormatywnej. Warto przywołać w tym miejscu wskazania zielonogórskich studentów, spośród których prawie 90% uważa zdrowie za wartość bardzo ważną⁴.

Celem tej części opracowania jest ocena zdrowia subiektywnego studentów, także w odniesieniu do takich czynników, jak: płeć, kierunek kształcenia, miejsce zamieszkania i sytuacja materialna. Wyniki badań prowadzonych wśród różnorodnych grup społecznych dowodzą, że zdrowie człowieka wykazuje silną korelację nie tyle z warunkami czy stylem życia, co z wykształceniem i statusem materialnym. Można się tym samym spodziewać, że studenci, jako osoby świadome będą oceniali własną kondycję zdrowotną dobrze. Odsetek Polaków w wieku 20-29 lat pozytywnie oceniających swój stan zdrowia oceniających swoje zdrowie bardzo dobrze lub dobrze jest bardzo wysoki (90,4%). W badaniu studentów zielonogórskich ostatnich lat także zdecydowana większość z nich deklaruje dobre i bardzo dobre oceny stanu zdrowia (łącznie 72,6%). Jednocześnie 7,4% studentów uważa się za osobę chronicznie lub przewlekle chorą, a 2,8% deklaruje, że jest inwalidą.

Młodzież akademicka stanowi specyficzne środowisko, którego tryb życia niekoniecznie sprzyja utrzymaniu właściwych postaw zdrowotnych. Do najczęstszych czynników utrudniających dbałość o własne zdrowie przez studentów można zaliczyć: obciążenie nauką, nieregularny tryb życia, narażenie na stres czy brak czasu.

Wykres 5.4. Samoocena stanu zdrowia studentów (%).

Źródło: opracowanie własne.

⁴ Por.: M. Zielińska, 2015, Calos Cagatos - w zdrowym ciele zdrowy duch. Przyczynek do refleksji o kondycji psychofizycznej młodzieży akademickiej, [w:] Stan zdrowia a procesy demokratyzacji w Europie Środkowej, red. D. Szaban. H. Kurowska, R. Wróbel, Zielona Góra, s. 257-272.

Tabela 5.5. Samoocena stanu zdrowia a cechy społeczno-demograficzne studentów

Ocena stanu zdrowia					
	Bardzo źle	Źle	Tak sobie	Dobrze	Bardzo dobrze
Płeć					
Mężczyzna	,6	7,7	18,6	46,2	26,9
Kobieta	2,0	7,8	18,0	49,2	23,0
Kierunek studiów					
Humanistyczno-społeczno-artystyczne	2,0	3,9	20,3	44,4	29,4
Techniczno-ściśle	2,1	17,6	18,3	40,8	21,1
Nauki ekonomiczne			14,9	62,3	22,8
Miejsce zamieszkania					
Wieś	,8	6,3	16,4	53,1	23,4
Miasto do 20 tysięcy	3,8	9,6	20,2	39,4	26,9
Miasto 20-100 tysięcy	,9	9,4	17,9	50,9	20,8
Miasto pow. 100 tysięcy		5,5	17,8	47,9	28,8
Sytuacja materialna					
Bardzo zła	14,3	7,1	28,6	35,7	14,3
Raczej zła		3,0	24,2	39,4	33,3
Przeciętna	1,9	11,6	23,9	46,5	16,1
Raczej dobra		5,3	11,8	55,3	27,6
Bardzo dobra	1,9	7,7	15,4	36,5	38,5

Źródło: opracowanie własne.

Według danych wskazywanych w wielu analizach dotyczących problematyki zdrowotnej, płeć jest czynnikiem demograficznym istotnie wpływającym na zdrowie ludzi, oceniane na podstawie wielu wskaźników, takich jak m.in. oczekiwana długość życia, częstość niektórych dolegliwości zdrowotnych, zachorowalność, chorobowość i umieralność. W przypadku badanych studentów płeć okazała się czynnikiem nieróżnicujących samooceny stanu zdrowia. Różnicowanie deklaracji studentów dotyczących ich stanu zdrowia wynika głównie z samooceny ich sytuacji materialnej. Zgodnie z pojawiającą się w wielu analizach na poziomie krajowych obserwacją, osoby, które deklarują gorszą sytuację materialną jednocześnie gorzej niż pozostali oceniają swój stan zdrowia. Najlepiej swój stan zdrowia oceniają osoby deklarujące posiadanie dobrej i bardzo dobrej sytuacji materialnej. Można też mówić o występowaniu różnic w ocenie stanu zdrowia pomiędzy studentami na różnych kierunkach studiów. Lepiej niż pozostali swoje zdrowie oceniają studenci kierunków ekonomicznych.

Występują także subtelne różnice w samoocenie własnej kondycji zdrowotnej. Lepiej niż pozostali swoje zdrowie oceniają mieszkańcy wsi oraz największych miast, liczących ponad 100 tysięcy mieszkańców.

Istnieje konieczność zintensyfikowanych działań w zakresie podnoszenia stanu wiedzy i zmiany postaw zdrowotnych studentów. Coraz większą popularność zdobywa sobie teza, że przede wszystkim zachowania codzienne człowieka, jego styl życia wywierają szczególnie istotny wpływ na stan jego zdrowia. Istotnym założeniem jest, aby zdrowia nie utożsamiać ze stanem czy właściwością, ale przede wszystkim traktować je jako wartość autoteliczną, do której powinno się dążyć przez całe życie. Warto podkreślać sens i potrzebę edukacji do wartości zdrowia, gdyż jednostka ceniąca zdrowie będzie prawdopodobnie podejmowała starania, aby o zdrowie dbać, chronić je i mnożyć.

Ważnym zadaniem tej części opracowania była ilustracja treści i mechanizmów obecnych w studenckim myśleniu o zdrowiu. Swoiste trudności związane z dostrzeżeniem różnic w deklaracjach różnych kategorii studentów wynikają przede wszystkim ze stosowania nazbyt wieloznacznych kategorii opisu potocznego myślenia o zdrowiu oraz względnej homogeniczności samej kategorii badanych osób.

Podsumowanie

Celem tej części opracowania była charakterystyka systemu wartości deklarowanych przez studentów Uniwersytetu Zielonogórskiego, identyfikacja deklarowanych determinant sukcesu życiowego oraz diagnoza orientacji życiowych studentów.

Uzyskane wyniki pozwalają sformułować twierdzenie, że orientacje aksjologiczne koncentrują się dziś bardziej na sferze prywatnej niż publicznej. Najważniejsze lokaty w hierarchii wartości dla studentów mają: zdrowie, szczęście rodzinne, stabilizacja życiowa oraz dobra sytuacja finansowa. Charakterystyka wszystkich wskazań prowadzi do wniosku, że młodzież nie kultywuje wartości uznawanych za tradycyjne, natomiast jest wyraźnie nastawiona na sukces, na który musi sama zapracować.

Wskazywana wcześniej swoista detradycjonalizacja i położenie nacisku raczej na wartości indywidualistyczne niż kolektywne (społeczne) mogą być traktowane jako punkt wyjścia dla interpretacji determinant życiowego sukcesu. Sukces jest bowiem dla zielonogórskich studentów głównie wypadkową ich własnej aktywności – głównie pracowitości i profesjonalizmu. Triadę ważności determinant sukcesu zamyka posiadanie wpływowych znajomych, ale można to uznać za element uzupełniający. Interesującym zjawiskiem jest to, że dla młodzieży akademickiej czynnikiem sukcesu przestaje być wykształcenie

i pochodzenie. Dokonana diagnoza czynników warunkujących sukces jest traktowana jako barometr jakości funkcjonowania struktury społecznej.

W tendencji uzyskane na podstawie dotychczasowej analizy wymiarów postrzegania świata przez zielonogórską młodzież akademicką wpisuje się fakt, że dominującymi w jej opiniach modelami orientacji życiowych są racjonalność i sprawna organizacja własnych działań.

Istotne miejsce w systemie wartości studentów przypisują oni zdrowiu. Jednocześnie własne zdrowie oceniają oni dobrze. Warto jednak podkreślać konieczność prowadzenia szeroko zakrojonej kampanii w zakresie edukacji zdrowotnej, gdyż młodzież akademicka stanowi specyficzne środowisko, którego tryb życia niekoniecznie sprzyja utrzymaniu właściwych postaw zdrowotnych.

Bibliografia

Baniak J. (1986), Studenci a wartości naczelne, „Studia Socjologiczne”, nr 4.

Cybal-Michalska A. (2010), Dylematy tożsamościowe młodzieży w rzeczywistości popkulturowej, [w:] Kultura popularna. Konteksty teoretyczne i społeczno-kulturowe, red. A. Gromkowska-Melosik, Z. Melosik, Impuls, Kraków.

Domaradzki J. (2013), O definicjach zdrowia i choroby, Folia Medica Lodziensia, Łódź, 40/1.

Fillenbaum G. G. (1984), The wellbeing of the elderly: approaches to multidimensional assessment. WHO Offset Publication No. 84, Geneva.

Firkowska-Mankiewicz A., Zaborowski W. (2002), The Effects of Intellectual Functioning on Economic Status Attainment, [w:] Social Structure: Changes and Linkages, red. K. M. Słomczyński, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.

Gładys-Jakóbiak J. (red.), (2005), Różne oblicza i uwarunkowania sukcesu we współczesnej Polsce, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.

Szczepański J. (1967), Elementarne pojęcia socjologii, Warszawa.

Szewczuk W. (1990), Psychologia, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.

Wawro F. W. (2004), Młodzież w kontekście formowania się nowoczesnych społeczeństw, Wydawnictwo KUL, Lublin.

Zielińska M. (2014), W poszukiwaniu „nowej” teorii młodzieży. Uwagi wstępne [w:] Rocznik Lubuski, tom 40, cz. 2a, Młodzież w czasach kryzysu ekonomicznego, red. M. Zielińska, Zielona Góra.

Zielińska M. (2015), Calos Cagatos - w zdrowym ciele zdrowy duch. Przyczynek do refleksji o kondycji psychofizycznej młodzieży akademickiej, [w:] Stan zdrowia a procesy

demokratyzacji w Europie Środkowej, red. D. Szaban, H. Kurowska, R. Wróbel, Zielona Góra.

Zielińska M. (2016), Polska młodzież w czasach nieufności, [w:] Władza sądenia, red. K. Messyasz, <http://wladzasadzenia.pl/2015/7/polska-mlodziej-w-czasach-nieufnosci.pdf>, ISSN: 2300-1690.